

PIOTR SZYMANIEC

Akademia Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu

e-mail: pszymaniec@ans.edu.pl

ORCID: 0000-0002-5415-9215

DOI: 10.14746/cph.2023.2.16

Rozumienie godności człowieka a system prawny

Po upadku bloku sowieckiego w państwach Europy Środkowej poszukiwano nowych narzędzi prawnej ochrony praw człowieka oraz pojęć, które służą tej ochronie. W naturalny niejako sposób – z powodu bliskości geograficznej i dawnych powiązań systemów prawnych – zaczęto zwracać się ku ustawie zasadniczej RFN z 1949 r. oraz koncepcjom prawnym i orzecznictwu, które wokół niej narosły. W tym akcie godność człowieka zajęła bardzo wysokie miejsce, w art. 1 ust. 1 uznano bowiem nienujarzalność godności człowieka, której „poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem wszelkich władz państwowych”¹. W latach 50. ubiegłego wieku konstytucjonalista Günter Dürig (1920–1996) przedstawił, nawiązując do dzieła Immanuela Kanta, słynną interpretację tego pojęcia, nazwaną potem „formułą przedmiotu” lub „formułą Düriga”. Według niej władza państwowa nie może w państwie demokratycznym traktować jednostki wyłącznie jako przedmiotu swoich działań, musi więc być ona traktowana podmiotowo. Zarówno samo pojęcie godności, jak i sposób jego interpretacji, wyznaczony przez Federalny Sąd Konstytucyjny w Karlsruhe, a oparty na formule Düriga, przenikały do porządków konstytucyjnych państw Europy Środkowej. Jako przykład można przywołać art. 30 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.² W czeskiej Karcie Podstawowych Praw i Wolności, która mocą Konstytucji z 16 grudnia 1992 r. została włączona do czeskiego porządku ustrojowego, godność nie ma tak eksponowanej pozycji, lecz została wspomniana – choć bez wskazania jej

¹ Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 roku według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2007 r., tłum. B. Banaszak, A. Malicka, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> [dostęp: 24.01.2022].

² Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

cech – w art. 10 ust. 1³. Natomiast Konstytucja Republiki Słowacji w art. 12 ust. 1 określiła wszystkich ludzi jako wolnych i „równych w godności i w prawach”⁴. Przedstawione tu jedynie wybiórczo miejsce i znaczenie kategorii godności człowieka w systemach prawnych państw Europy Środkowej skłania do bardziej pogłębionej refleksji nad tą kategorią. Służą temu prace prawnoporównawcze, jak chociażby znana książka byłego przewodniczącego Sądu Najwyższego Izraela, Aharona Baraka⁵, czy też – w polskiej literaturze prawniczej – niedawna monografia Michała Urbańczyka na temat pojmowania godności w orzecznictwie Sądu Najwyższego USA⁶. Niewątpliwie cel ten realizują także prace ukazujące tę kategorię z perspektywy filozofii prawa, a do najciekawszych można zaliczyć niedawno opublikowane studium czeskiej badaczki, Olgi Rosenkranzovej *Lidská důstojnost – právně teoretická a filozofická perspektiva. Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant* (2019)⁷.

W swojej książce Olga Rosenkranzová skupiła się na dwóch koncepcjach, które przeniknęły do współczesnego orzecznictwa i zyskały popularność w literaturze prawniczej. Pierwszą jest ujęcie przedstawione w sławnej oracji *De hominis dignitate* Giovanniego Pico della Mirandola (1486)⁸, drugą zaś – stanowisko Immanuela Kanta wyrażone w *Ugruntowaniu metafizyki moralności* (1785) i drugiej części *Metafizyki moralności* (1797)⁹. Autorka precyzyjnie sformułowała pytania badawcze, na które próbuje znaleźć odpowiedź, prowadząc swoje rozważania. Dotyczą one paralel między koncepcjami Pico i Kanta, jakie jest oryginalne pojęcie godności u obu myślicieli, jak bardzo współczesne wyjaśnienia różnią się od ich filozoficznego punktu odniesienia, a także czy i ewentualnie kiedy doszło do błędnych interpretacji (s. 9). Problem badawczy dotyczy zatem różnic w rozumieniu god-

³ Konstytucja Republiki Czeskiej z dnia 16 grudnia 1992 r., tłum. M. Kruk-Jarosz, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Czechy_pol_010811.pdf [dostęp: 24.01.2022]. Na temat Karty Podstawowych Praw i Wolności zob. A. Gajda, *Publiczny obrońca praw Republiki Czeskiej jako organ do spraw równości w kontekście standardów wyznaczonych przez dyrektywy Unii Europejskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica” 2018, nr 84, s. 111–113.

⁴ Konstytucja Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r., tłum. K. Skotnicki, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowacja_pol_010711.pdf [dostęp: 24.01.2022].

⁵ A. Barak, *Human Dignity. The Constitutional Value and the Constitutional Right*, Cambridge 2015.

⁶ M. Urbańczyk, *Idea godności człowieka w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2019, ss. 390.

⁷ O. Rosenkranzová, *Lidská důstojnost – právně teoretická a filozofická perspektiva. Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant*, Praha 2019, ss. 172. Odwołania do numerów stron tej publikacji podaję w nawiasach w tekście głównym.

⁸ G. Pico della Mirandola, *Oratio de hominis dignitate. Mowa o godności człowieka*, tłum. Z. Nerczuk, M. Olszewski, Warszawa 2010.

⁹ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, tłum. M. Wartenberg, Warszawa 1984, s. 62, 70–77; idem, *Metafizyczne podstawy nauki o cnocie*, tłum. W. Galewicz, Kęty 2009, § 4, s. 89–91; § 9, s. 100–102; §§ 11–12, s. 106–110; §§ 36–37, s. 136–140.

ności ludzkiej na gruncie filozofii i teorii prawa oraz ogólnej filozofii (s. 20). Przy czym autorka nie kwestionuje znaczenia pojęcia godności zarówno dla dla myśli prawnej, jak i orzecznictwa sądowego. Przeciwnie, podkreśla to znaczenie, cytując znamienne słowa Jacka Donnelly'ego: „jeżeli stracimy tę koncepcję, stajemy przed większym niebezpieczeństwem utraty także praktyki”¹⁰. Ponadto Rosenkranzová słusznie podkreśla, że współczesne debaty na temat godności, także te o charakterze jurydycznym, są pochodną ambiwalentnej relacji między etyką deontologiczną a etyką utylitarystyczną.

Olga Rosenkranzová jest w pełni świadoma znaczenia pozycji filozoficznych, z których wychodzi, a także ich ograniczeń. Píše bowiem, że jej stanowisko jest „aksjomatyczne, jusnaturalistyczne i wyrasta z podglebia neoplatonizmu oraz tradycji gnostycko-hermetyckiej i wczesnochrześcijańskiej, wobec czego jest konserwatywne” (s. 13). Takiego stanowiska próbuje też bronić. Wydaje się jednak, że jej rozważania są znaczące także wtedy, gdy nie przyjmie się jej założeń.

Autorka prowadzi dyskusję z prezentowanymi w literaturze przedmiotu typologiami koncepcji godności. Przywołuje rozważania Paula Tiedemanna, który wyróżnił koncepcje heteronomiczne i autonomiczne, do pierwszych zaliczając większość europejskich i pozaeuropejskich sposobów pojmowania tej kategorii. Natomiast autonomiczny sposób rozumienia godności uznaje za wytwór kultury europejskiej, którą reprezentowali tacy myśliciele, jak św. Augustyn, Aleksander z Hales, Boecjusz z Dacji, św. Bonawentura, Francisco Suarez, Giovanni Pico della Mirandola, Blaise Pascal, Immanuel Kant, Max Scheler, a ze współczesnych – Avishai Margalit. Tiedemann twierdzi, że wprowadzenie koncepcji godności do międzynarodowych regulacji praw człowieka, które z założenia miały być uniwersalne, a więc możliwe do zaakceptowania na gruncie wszystkich kultur, prowadziło do pomieszenia obu typów myślenia o godności (s. 28–29). Rosenkranzová polemizuje z Tiedemannem, twierząc, że autonomiczne rozumienie godności przyjmowane jest także w krajach Azji Wschodniej. Autorka referuje rozważania Marcusa Düwella, który wyróżnił pięć typów idealnych koncepcji godności, tj. godność jako status społeczny, godność jako cnota lub obowiązek (w tym rozumieniu godność jest uniwersalna, ale nie jest niezbywalna), godność związana ze statusem religijnym, godność wynikająca z kosmologicznego statusu każdego człowieka (tu zaliczana jest teoria Pico della Mirandola), a także koncepcja poszanowania każdej istoty ludzkiej (s. 29–30).

Spośród autorów poprzedzających Giovanniego Pico della Mirandola Rosenkranzová szerzej przedstawia koncepcje Cycerona i Boecjusza z Dacji, czyniąc także wzmianki o antropologii Platona i Arystotelesa, jak również autorach zajmujących się koncepcją osoby (*persona*) – zwłaszcza XIII-wiecznym komentatorze Arystotelesa,

¹⁰ J. Donnelly, *Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Human Rights Conceptions*, „American Political Science Review” 1982, t. 76, nr 2, s. 315.

Aleksandrze z Hales, oraz przedstawicieli szkoły z Salamanki, Franciscu Suárezie (s. 31–43). Komentując myśl Cyrenona, autorka twierdzi, że jego koncepcja godności przypomina współczesne rozważania Jeremy'ego Waldrona (s. 33), który uznaje godność za wartość odnoszącą się do funkcjonowania człowieka w społeczeństwie i łączy ją z wolnością wypowiedzi¹¹. Zresztą poszukiwanie związków między dawnymi a współczesnymi koncepcjami jest cechą charakterystyczną rozprawy Rosenkranzovej, choć jednocześnie badaczka ta przestrzega przed prezentyzmem w interpretacji dawnych koncepcji i pomijaniem oryginalnego kontekstu filozoficznego, w którym były one formułowane.

Pico w swej słynnej oracji wskazywał, że w przeciwieństwie do innych bytów człowiek (a przynajmniej Adam przed grzechem pierworodnym) nie jest skrepowany swoją naturą, zdolny jest do nadania sobie takiego kształtu, jaki zechce. Od niego zależy, czy zstąpi do rzędu zwierząt, czy dosięgnie istot boskich – i w tym też wyraża się jego godność. Jak podkreśla Rosenkranzová, w literaturze prawniczej dominuje anachroniczne odczytanie refleksji Pico na sposób egzystencjalistyczny. Takie odczytanie wiąże się z wpływami neokantyzmu oraz z przyjmowaniem optyki filozofii współczesnej, rozwijanej po drugiej wojnie światowej (s. 66). Tymczasem refleksję tę należy umieszczać w kontekście neoplatonizmu. Dlatego autorka sporo miejsca poświęca związkom Pico z tradycją hermetyczną, choć wśród słynnych 900 tez, jakich renesansowy filozof chciał bronić w Rzymie, jedynie 10 nawiązywało do tej tradycji (s. 45–48). Przekonuje też, że oracja Pico przedstawia typowy dla hermetyzmu punkt widzenia, w którym zasady kosmosu i świata analogicznie znajdują zastosowanie także do człowieka, który jest pojmowany jako obraz zarówno kosmosu, jak i Boga. Pojęcie godności charakteryzuje zatem rozwój indywiduum w sferze duchowej (hyperfizyki), a nie dotyczy sfery społecznej – zwykłego ludzkiego działania. Rosenkranzová opiera się na pracach uznanych autorytetów w tym zakresie, zwłaszcza Frances Yates, a także Paula O. Kristellera, Briana P. Copenhavera czy Michaela J.B. Allena. Autorka zgadza się z poglądem Pieta Steenbakkersa (s. 49–50), według którego renesansowy humanizm nie ma wiele wspólnego ze współczesnym światopoglądem humanistycznym. Uczony ten zaznacza, że jakkolwiek przypisana myślicielom renesansu optymistyczna wizja człowieka rozwijającego swoje predyspozycje jest atrakcyjna dla współczesnej myśli prawnej czy społecznej, to nie ma ona wiele wspólnego z filozofią Pico i innych włoskich humanistów, którzy uważali, że ludzka doskonałość i godność są darami Boga, zapisanymi w planie stworzenia. W myśli renesansowej były rozumiane jako zadania dla człowieka, wyrażające się w powinności wybrania przezeń najwyższej formy. Zatem – jak Rosenkranzová podkreśla za Steenbakkersem – chociaż były uważane za cechy potencjalnie przysługujące wszystkim ludziom, trudno mówić tutaj o koncepcji niezbywalnych ludzkich

¹¹ J. Waldron, *Dignity, Rank and Rights*, Oxford 2012.

praw¹². Autorka, interpretując myśl Pico, przyjmuje, że ci, którzy wybierają „niski” sposób życia, polegający na zaspokajaniu podstawowych, niejako zwierzęcych potrzeb, sami wyzbywają się godności (s. 62–63). Dlatego słusznie podkreśla, że pozostając na gruncie współczesnego rozumienia praw człowieka, nie można brać przedstawionej przez Pico koncepcji godności dosłownie. Czeska badaczka stawia tezę, że ponieważ zewnętrzne relacje ludzi powinny być regulowane z punktu widzenia najwyższego stanu, do którego zdolny jest dojść człowiek, tylko wtedy możliwe jest zagwarantowanie ochrony godności wszystkim ludziom, więc paradoksalnie koncepcja Pico może być dobrym źródłem inspiracji (choć może jedynie źródłem inspiracji) dla myśli prawnej (s. 66–67).

Kant twierdził, że istnieją rzeczy, które mają godność, i rzeczy, które mają cenę. Godność istoty ludzkiej wyraża się z jednej strony w jej autonomii moralnej – wolności woli (która jest jednocześnie wyrazem rozumnej natury człowieka), z drugiej zaś w tym, że człowieczeństwo w innych ludziach powinno być traktowane jako cel sam w sobie, a nigdy wyłącznie jako środek do osiągnięcia jakiegoś celu (jak wskazuje druga formuła imperatywu kategorycznego)¹³. Rosenkranzová zaznacza, że u Kanta z kolei godność przypisana jest jednostce w obszarze moralności, a więc tam, gdzie człowiek występuje jako *homo noumenon*. Przy czym na gruncie filozofii Kanta podstawowa różnica między prawem a moralnością polega na tym, że moralność odnosi się do sfery wewnętrznej, wolicjonalnej człowieka – wyboru maksym woli, a więc zasad, według których człowiek chce postępować, prawo zaś, regulując jego zewnętrzną wolność, dotyczy człowieka jako bytu fizycznego (*homo phenomenon*), będącego – zgodnie z ustaleniami Linneusza – częścią świata przyrody. Dokonana przez prawników reinterpretacja myśli Kanta, której wyrazem jest formuła Düriga, polega zatem na przeniesieniu koncepcji godności z domeny moralności w obręb prawa (s. 86–89, 128–133). Reinterpretacja koncepcji Kanta dokonana po wojnie – jak trafnie uznaje Rosenkranzová – była przejawem nastrojów intelektualnych dominujących wówczas na Zachodzie, a będących odpowiedzią na praktyki reżimów totalitarnych i autorytarnych. Autorka wspomina też – choć nie rozwija tego wątku – że reinterpretacja ta wiązała się z wpływem chrześcijańskiej demokracji na pojmowanie godności na gruncie niemieckiej ustawy oraz oddziaływaniem myśli Jacques’a Maritaina na pierwsze regulacje prawnomiędzynarodowe z zakresu praw

¹² P. Steenbakkers, *Human dignity in renaissance humanism* [w:] M. Düwell, J. Braarvig, R. Brownsword, D. Mieth (red.), *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives*, Cambridge 2014, s. 85–94.

¹³ Zgadza się tu z interpretacją Georga Mohra, według którego jakiś stopień instrumentalizacji drugiego człowieka w relacjach społecznych jest zawsze obecny. Wobec tego Kantowi, który zdawał sobie z tego sprawę, chodzi o to, aby nie traktować innych ludzi jedynie jako narzędzi do realizacji własnych celów. Zob. G. Mohr, *Person, Recht und Menschenrecht bei Kant* [w:] E. Klein, C. Mencke (red.), *Der Mensch als Person und Rechtsperson. Grundlage der Freiheit*, Berlin 2011, s. 17–37.

człowieka (s. 78). Tymczasem sam Kant na gruncie swojej filozofii prawa – najpełniej wyłożonej w pierwszej części *Metafizyki moralności*¹⁴ – w zasadzie nie odwołuje się do koncepcji godności przedstawionej w *Uzasadnieniu metafizyki moralności*, co sugeruje, że sam filozof odnosił ją wyłącznie do sfery moralności. Rosenkranzová widzi u Kanta wpływy pojmowania godności jako szlachetności, rozwijanego na gruncie myśli stoickiej, zwłaszcza przez Cyserona. Autorka zgadza się z ustaleniami Olive-ra Sensena (s. 79; por. s. 113–127), według którego znaczenie koncepcji godności u Kanta, choć istotne, jest skromniejsze, niż się zazwyczaj uważa, a filozof ten najczęściej używał tradycyjnego rozumienia tej kategorii jako dostojęstwa czy rangi¹⁵. Wartością monografii jest szczegółowa analiza interpretacji Kantowskiej koncepcji przedstawionych m.in. przez Dietmara Pferdtena (którego zdaniem godność nie ma centralnego znaczenia w etyce autora *Krytyki praktycznego rozumu*), Georga Mohra, Jana Potočkę, a także B. Sharon Byrd i Joachima Hruschkę (s. 86–113).

W książce autorka dokonuje również analizy współczesnych filozoficzno-prawnych koncepcji godności człowieka, które w jakiś sposób odnoszą się do rozważań Kanta i Pico. Zwłaszcza uwagę na stanowisko znanego i u nas filozofa prawa i konstytucjonalisty Roberta Alexy’ego, trafnie stwierdzając, że znajduje się on w opozycji do dominującego w niemieckiej nauce poglądu, głoszącego – zgodnie z formułą Düriga – absolutny charakter godności człowieka. Według Alexy’ego głównym elementem godności jest autonomia jednostki, a najbardziej znaczące refleksje na ten temat przedstawił Kant. Natomiast jeżeli chodzi o teorię Pico, to w odczytaniu Alexy’ego podkreśla ona dokonywanie przez człowieka stwarzania samego siebie, przy czym rezultat tej aktywności może być dobry albo zły. Zdaniem autorki Alexy’emu można więc także przypisać błąd egzystencjalistycznego odczytania myśli renesansowego filozofa. Zgodnie z typologią norm prawnych zaprezentowaną przez niemieckiego badacza godność jest zasadą prawną, więc może być przedmiotem ważenia w kontekście innych zasad konstytucyjnych. Wobec tego w pewien sposób może też ulegać ograniczeniu (s. 44–67)¹⁶. Ta myśl Alexy’ego spotyka się z zasadniczą aprobatą ze strony Rosenkranzovej.

Rozdział dwunasty omawianej książki poświęcony jest pojmowaniu godności w orzecznictwie Sądu Konstytucyjnego i Najwyższego Sądu Administracyjnego Republiki Czeskiej, a także w dokumentach czeskiego ombudsmana (s. 140–151). Autorka wskazuje, że na ponad 70 tysięcy orzeczeń Sądu Konstytucyjnego zapadłych

¹⁴ I. Kant, *Metafizyczne podstawy nauki prawa*, tłum. W. Galewicz, Kęty 2009. Spośród dwóch polskich tłumaczeń to we właściwy sposób oddaje sens oryginału.

¹⁵ O. Sensen, *Kant on Human Dignity*, Berlin – Boston 2011, s. 146–214. Takie rozumienie godności pojawia się chociażby tam, gdzie Kant mówi, że przez kłamstwo człowiek dokonuje unicestwienia własnej godności. Zob. I. Kant, *Metafizyczne podstawy nauki o cnocie*, § 9, s. 100–102.

¹⁶ Na temat pojmowania godności: R. Alexy, *Human Dignity and Proportionality Analysis*, „Espace Juridico. Journal of Law” 2015, t. 16, nr 3, s. 83–96.

w latach 1993–2019 pojęcie godności człowieka pojawia się w 1179 wyrokach, przy czym w czterech powołano się otwarcie na formułę Düriga z odesłaniem do tego uczonego (należy wspomnieć, że inaczej niż czyni zwykle polski Trybunał Konstytucyjny, jego czeski odpowiednik powołuje się na literaturę z zakresu teorii i filozofii prawa). Rosenkranzová, komentując to orzecznictwo, zauważa, że zarówno czeska doktryna prawa publicznego, jak i judykatura wyraźnie znajdują się pod wpływem niemieckiej nauki prawa, przejmując z niej absolutną koncepcję godności będącą przeformułowaniem stanowiska Kanta. W związku z tym godność – pojmowana w kategoriach *status negativus* – jest wykorzystywana przede wszystkim jako środek służący określeniu sfery autonomii jednostki. W judykaturze tej pozytywna koncepcja godności w prawach socjalnych jak dotąd nie została rozwinięta (s. 151).

Książka czeskiej badaczki, wykorzystując przykład czeski, unaocznia, w jakim stopniu nauka prawa państw Europy Środkowej bazuje na teoriach przeszczepionych (*legal transplants*) z kultur prawnych, które uznawano za stojące na wyższym poziomie rozwoju. Autorka trafnie pokazuje, jak koncepcje godności Giovanniego Pico della Mirandola i Immanuela Kanta zostały przemodelowane, pozbawione oryginalnego kontekstu i być może w pewien sposób spłycone, gdy trafiły na grunt prawoznawstwa. W kontekście rozważań tej badaczki zasadne wydaje się postawienie pytania, czy tego rodzaju spłyconie nie jest nieuchronną konsekwencją każdej próby zoperacjonalizowania na użytek regulacji prawnych bądź orzecznictwa złożonych kategorii z zakresu filozofii czy myśli polityczno-prawnej. Jednak zarazem świadome tworzenie, a także stosowanie (przynajmniej na poziomie sądów najwyższych instancji) prawa nie może się obyć bez takich kategorii.

BIBLIOGRAFIA

- Alexy R., *Human Dignity and Proportionality Analysis*, „Espaceo Juridico. Journal of Law” 2015, t. 16, nr 3, s. 83–96.
- Barak A., *Human Dignity. The Constitutional Value and the Constitutional Right*, Cambridge 2015.
- Donnelly Jack, *Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Human Rights Conceptions*, „American Political Science Review” 1982, t. 76, nr 2, s. 303–316.
- Gajda A., *Publiczny obrońca praw Republiki Czeskiej jako organ do spraw równości w kontekście standardów wyznaczanych przez dyrektywę Unii Europejskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2018, nr 84, s. 111–124.
- Kant I., *Metafizyczne podstawy nauki o cnocie*, tłum. W. Galewicz, Kęty 2009.
- Kant I., *Metafizyczne podstawy nauki prawa*, tłum. W. Galewicz, Kęty 2009.
- Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, tłum. M. Wartenberg, Warszawa 1984.
- Konstytucja Republiki Czeskiej z dnia 16 grudnia 1992 r., tłum. M. Kruk-Jarosz, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Czechy_pol_010811.pdf [dostęp: 24.01.2022].

- Konstytucja Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r., tłum. K. Skotnicki, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowacja_po_010711.pdf [dostęp: 24.01.2022].
- Pico della Mirandola G., *Oratio de hominis dignitate. Mowa o godności człowieka*, tłum. Z. Nerczuk, M. Olszewski, Warszawa 2010.
- Rosenkranzová O., *Lidská důstojnost – právně teoretická a filozofická perspektiva. Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant*, Praha 2019.
- Sensen O., *Kant on Human Dignity*, Berlin – Boston 2011.
- Steenbakkers P., *Human dignity in renaissance humanism* [w:] M. Düwell, J. Braarvig, R. Brownsword, D. Mieth (red.), *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives*, Cambridge 2014, s. 85–94.
- Urbańczyk M., *Idea godności człowieka w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2019.
- Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 roku według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2007 r., tłum. B. Banaszak, A. Malicka, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> [dostęp: 24.01.2022].
- Waldron J., *Dignity, Rank and Rights*, Oxford 2012.

PHILOSOPHICAL NOTION OF HUMAN DIGNITY AND LEGAL SYSTEM

Abstract

The article analyses Olga Rosenkranzová's book *Lidská důstojnost – právně teoretická a filozofická perspektiva. Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant* (Human dignity: legal-theoretical and philosophical perspective. Giovanni Pico della Mirandola and Immanuel Kant, Praha 2019). The author aptly shows how the concepts of the dignity of Giovanni Pico and Immanuel Kant were remodeled, deprived of their original context and perhaps made somewhat shallow when they found their way into jurisprudence.

Keywords: Olga Rosenkranzová, human language, Giovanni Pico della Mirandola, Immanuel Kant, Dürig's formula